

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ, ЯК СКЛАДОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

Основной акцент сделан на определении политической культуры и ее составляющих, в частности политического сознания и исследование психологических факторов. Проведен анализ существующих концептуальных подходов к определению содержания и психологических компонентов политической культуры личности, определить способы ее операционализации.

The main emphasis is on defining the political culture and its components, in particular the political consciousness and the study of psychological factors. An analysis of existing conceptual approaches to defining the content and the psychological components of political culture of the individual, to determine how to operationalize it.

Відродження незалежної демократичної держави залежить, на-самперед, від громадянської позиції, соціальної активності кожного члена суспільства, передусім молоді.

Роль молоді в суспільстві визначається її духовністю, моральними устоями, національними традиціями, загальним рівнем культури. Кожне покоління формується на основі попередніх духовно-моральних основ, що є відбитком соціально-політичних та економічних факторів суспільного розвитку. Сьогодні нова українська держава прагне підтримувати національну культуру, щоб на її основі сформувати цінності, які повинні сприйматися молоддю. Але цей процес досить складний і тривалий, так що очікувати миттєвих результатів не доводиться [13, с. 17-26].

Інтерес до проявів, сутнісних витоків і визначальних детермінант політичної свідомості обумовлений як розвитком соціально-психологічного знання, так і сучасною соціально-політичною та культурною ситуацією. Особливу увагу привертає дослідження політичної свідомості молоді, соціалізація якої протікає в умовах економічної нестабільності й проявів соціальних конфліктів. Серед молоді триває переоцінка суспільних, культурних, аксіологічних цінностей попередніх поколінь [2, с. 96].

Проблемою формування політичної свідомості, а також розвитку політичної культури українських громадян займаються такі вчені як В. Бебик, М. Головатий, Є. Головаха, В. Лісовий, Н. Паніна, Ю. Пахомов, В. Ребкало та ін. [1, 3, 4, 6, 7, 10]. Варто зазначити, що психологічні чин-

ники становлення політичної свідомості молоді розкривались у працях таких науковців як Д. Гордев, М. Сапожников, О. Ульянов [3, с. 88].

Проблема формування і розвитку політичної культури сучасної молоді набуває дедалі більшої гостроти. Йдеться про політичну культуру якісно нового рівня – культуру громадянськості, культуру реальної участі у процесах вироблення політики і державного управління. Запорукою того, що нашої молоді не дадуть відсиджуватися у тенетах інфантилізму і апатії, є зусилля громадських організацій, засобів масової інформації, науковців і освітян, спрямовані на соціалізацію молоді, її більш активне залучення до суспільно-політичних процесів.

Українська держава надзвичайно зацікавлена у цивілізаційній соціалізації молодого громадянина, у формуванні в нього демократичної політичної свідомості й культури, законослухняності, які обмежують прояви крайнощів і радикалізму, роблять людину соціально активною, здатною до саморозвитку та самореалізації.

Становлення й розвиток державної молодіжної політики передбачає систематичний аналіз стану свідомості як методологічної основи цього процесу і водночас виступає як необхідна умова формування політичної свідомості, що є основою демократичної політичної культури особи [14, с. 35].

Політична свідомість – це сприйняття суб'єктом тієї частини реальності, що пов'язана з політикою, це суб'єктивний образ політичної системи. Знання та уявлення про політику не є продуктом індивідуальної свідомості. Особа здобуває їх із навколишнього середовища в процесі політичної соціалізації. Політична свідомість, як елемент політичної культури, вбирає в себе як ідеологічні компоненти (політичні знання, цінності, переконання), так і психологічні (політичні почуття, емоції, переживання, орієнтації та настрої) [17, с. 43].

Формування політичної свідомості залежить не тільки від тієї об'єктивної ситуації, у якій розвивається цей процес. Цей фактор є вирішальним, але не єдиним. Велике значення мають і фактори суб'єктивного характеру, зокрема:

1. зовнішні, до яких належать інститути політичної системи, національні та соціальні групи, різні неформальні об'єднання, під впливом яких відбувається соціалізація особистості;

2. внутрішні, що характеризують механізм світосприймання, аналізу та прийняття рішень тощо. Останні охоплюють потреби, інтереси, духовні цінності, індивідуальні психологічні якості людини.

Формування політичної свідомості, а, відтак, політичної культури відбувається в процесі політичного життя, є історично і соціально

зумовленим продуктом політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних вдатностей як суб'єктів політичного життя⁴, а також значною мірою залежить від характеру, темпу, змісту процесу політичної соціалізації молодшої особи.

Політична соціалізація – не просто засвоєння певних політичних відносин, досвіду, знань і т. ін., а й перетворення їх в особисті орієнтири та установки, внаслідок чого формується політична свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень політичної культури [12; 26 – 28].

Ще одним важливим фактором формування політичної свідомості є необхідність врахування бажання самої людини відповідати запитам політичної системи. У данному випадку йдеться насамперед про вирішення проблеми мотивації, заохочення людини, зокрема, молодшої людини, до участі у політичному житті, тобто про запровадження системи ціннісних, а не примусових мотивів політичної соціалізації. Вони передбачають бажання молодшої людини відповідати вимогам політичної системи згідно із внутрішніми переконаннями, по совісті, через почуття обов'язку по відношенню до держави і суспільства взагалі.

Формування політичної культури молоді, набуття нею політичних знань і навичок політичної поведінки є важливою умовою функціонування політики, насамперед держави, в інтересах суспільства. Необхідність засвоєння політологічних знань у сучасних реаліях обумовлюється тим, що оволодіння систематизованими науковими знаннями про політику закладає основу демократичної політичної культури молоді. Такі знання потрібні кожній освіченій людині. Вони сприятимуть формуванню здатності самостійно аналізувати політичні явища і процеси, визначати своє місце в них.

Суспільство, сім'я, освіта, громадськість у будь-якій країні і за будь-яких умов їх функціонування неодмінно ставлять перед собою завдання виховати людину-громадянина, тобто особистість із певними рисами, якостями та характеристиками, яка вміє знаходити спільну зі своїми співгромадянами мову, дотримуючись заснованих на історичному досвіді, традиціях, надбаннях своїх попередників норм співжиття, що склалися на національному ґрунті.

З огляду на це й варто розглядати проблему формування політичної культури української молоді сьогодні [2, с. 96-105].

Для становлення української державності суттєве значення має формування політики національної самоідентифікації, об'єднання громадян

навколо загальнонаціональної ідеї. Розвиток національної ідеї – це безупинний процес, адже прихильники різних ідейно-політичних течій можуть мати протилежні уявлення про національну ідею.

Особливістю свідомості сучасної української молоді є те, що вона формувалася переважно вже в умовах, коли існувала незалежна Українська держава, коли ідеї національного відродження вже сприймалися як домінуюча в суспільстві ідеологія. Більшість соціально активної молоді спрямовує свою активність на підтримку й розвиток Української держави, на реалізацію принципів, які покладені в основу ідеології національно-державного відродження. І це є свідченням того, що Українська держава має майбутнє.

Тому характер розвитку національної свідомості залежатиме від того, які саме соціальні спільноти будуть залучені до цього розвитку, і надзвичайно важливою є участь у цьому процесі молоді, яка найбільшою мірою здатна привносити в нього дух оновлення й поступу [3, с. 71-78].

У процесі виховання суттєве значення має формування індивідуальної свідомості молодшої людини як відображення суспільного буття через призму конкретних умов життя та діяльності особи. Складовою індивідуальної свідомості молоді є її політична свідомість як сукупність певних почуттів, стійких настроїв, ідей, традицій, що відображають корінні інтереси молодшої людини, а також політичних інститутів суспільства. Керуючись своїми уявленнями про свободу, справедливість, про демократичні принципи та права людини, кожна особистість обирає свій спосіб поведінки тією чи іншою мірою зачіпає кожного члена суспільства, то кожна людина має можливість діставати уявлення про політичну систему, механізми її дії, про те, хто керує країною, хто приймає рішення, хто за що відповідає тощо.

Отже, наявність політичної свідомості особистості є першим результатом засвоєння пануючої в суспільстві політичної культури. Другим результатом є участь людини в політичному процесі. Адже вона засвоює політичну культуру не задля самої здатності розуміти світ політичного, знати закони та правила його функціонування, а задля власної участі у процесі владних відносин. Політична культура і дає кожній людині принципи політичної поведінки, політичні норми та ідеали, тобто визначає комплекси орієнтацій і установок стосовно існуючої системи в цілому та окремих її інститутів, і в першу чергу стосовно своєї особистої ролі в системі "людина – суспільство – держава" [5, с. 12-17].

Таким чином, політична культура особистості включає два основних компоненти: політичну свідомість і політичну поведінку. Відтак

маємо говорити про культуру особистої участі в процесі реалізації влади: від голосування за певного кандидата як акта передання йому своїх повноважень в управлінні державою, до виконання безпосередніх функцій управління державою [1, с. 47-49].

Не можна одночасно стверджувати, що рівень політичної культури вимірюється активністю участі в політичному житті. Міра участі кожної особистості в політичному житті є по суті унікальною за мотивами, потребами в реалізації інтересів тощо.

Узагальнюючи розгляд проблеми, виділимо такі основні положення:

- формування політичної культури повинно бути пов'язано з реалізацією демократичних процесів у країні;
- політична культура молоді є складовою частиною загальної культури суспільства. Тому, вирішуючи цю проблему, необхідно піднести на досить високий рівень головне: культуру всіх прошарків суспільства, всіх його соціальних груп, і в першу чергу – молоді;
- від рівня політичної культури залежить ступінь політичної і соціальної активності молоді. Це є необхідною умовою успішного відродження України як суверенної держави;
- проблему формування політичної культури молоді в Україні сьогодні маємо розглядати з урахуванням як суттєвих змін у суспільстві, так і особливостей участі молодих громадян і в усіх державотворчих процесах;
- активна діяльність з формування політичної культури як суспільства в цілому, так і, особливо, його молодого покоління, передбачає наявність і втілення сучасної української національної ідеї в повсякденне життя нашої молодшої держави.

В аналізі основних детермінантів прояву політичної культури студентської молоді приділено увагу дослідженню психологічних чинників. Зазначається, що особистість має низку внутрішніх механізмів реагування на стимули зовнішнього середовища, впливи якого вступають у складні взаємозв'язки з притаманними кожній людині когнітивними, комунікативними, ціннісними структурами [11, с. 15].

Серед психологічних властивостей особистості, які впливають на формування та прояви її політичної культури, дослідники виділяють властивості біологічного (темперамент, стать, вік), психологічного (емоції, воля, пам'ять, мислення, характер), соціального (настанови, цінності, світогляд), екзистенціонального рівнів (В. В. Ільїн, О. Б. Шестопал), особливості темпераменту та характеру (Ю. В. Ірхін, Ф. М. Кирилюк), емоційну зрілість, соціальний інтелект, особливості

локусу контролю, самосвідомості індивіда, систему індивідуальних цінностей, тип особистості її Я-концепція та самооцінку, набір особистісних характеристик.

З урахуванням зазначених психологічних чинників прояву політичної культури студентської молоді можна їх узагальнити і об'єднати в цілісну систему аналізу. Виходячи з концептуальної моделі особистості Л. М. Собчик, до провідних психологічних чинників прояву політичної культури студентської молоді було віднесено особливості мотиваційно-потребової сфери, когнітивного стилю, стилю міжособистісної взаємодії, ціннісних орієнтацій [6, с. 105-110].

Особливості формування політичної культури мало вивчені, оскільки, власне, й поняття "політична культура" надто складне, неоднозначне і навіть суперечливе.

Те, що називають нині політичною культурою, свого часу було предметом особливої уваги Платона, Аристотеля, Ш. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, К. Маркса, К. Мангейма та багатьох інших учених. Великий інтерес до проблеми політичної культури виявляють і сучасні вчені.

Існує кілька основних загальних підходів до трактування поняття "політична культура" фахівцями.

Перший. Політичною культурою вважають систему цінностей соціуму та його громадян, систему політичних інститутів і відповідних способів колективної та індивідуальної політичної діяльності.

Другий. Політична культура – це певна сукупність переконань, поглядів, орієнтацій та зразків поведінки.

Третій. Політична культура являє собою процес формування та реалізації певних сил таких соціальних суб'єктів, як класи, групи, особистості у процесі їх суспільно-політичної діяльності.

Четвертий. Політична культура – об'єктивне відображення і реалізація у процесі протистояння корінних класових інтересів, політичних принципів і гасел, які проголошуються політичними партіями, окремими політиками, державою.

П'ятий. Вважають, що політична культура характеризується як система переконань, ідей, уявлень, установок, моделей поведінки, що склалися історично.

За таких різнобічних трактувань поняття "політична культура" важко простежити наявність єдиних або часто повторюваних елементів, що її утворюють. Найімовірніше, слід вважати, що значною мірою всі ці елементи можна зарахувати до феномена "політична культура" [7, с. 135-139].

Існує кілька видів типології, а ще більше типів політичної культури, оскільки надто різними видаються підстави для такої типологізації.

Так, американські політологи, зокрема С. Верба, виокремлюють три типи політичної культури: патріархальну, підданську та активістську. Патріархальна характеризується відсутністю інтересу до політичного життя, розподілу і чіткого визначення політичних ролей у суспільстві. Підданська культура пов'язана з досить сильною орієнтацією на політичну систему, її діяльність, функціонування.

Активістська культура характеризується помітним інтересом громадян до діяльності держави, різних суб'єктів політичного процесу, їх високою громадсько-політичною активністю.

Загалом дещо спрощено можна виокремити два основних підходи до визначення змісту поняття "політична культура", які, проте, часто об'єднують в єдине ціле.

Згідно з першим підходом політичну культуру розглядають як сукупність (систему) певних політичних знань, тверджень, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду і традицій, а також відповідних політичних інститутів.

Відповідно до другого підходу у політичній культурі вбачають процес, спосіб, конкретні форми реалізації сутнісних сил людини, її знань суспільно-політичних утверджень [16, с. 97-99].

За структурою політична культура є поєднанням політичної свідомості та політичних знань, які, у свою чергу, мають власну структуру та особливості. З огляду на викладене можна схарактеризувати власне поняття "політична культура".

Оптимальне і найточніше, на наш погляд, таке визначення: політична культура – це сукупність індивідуальних позицій і орієнтацій учасників системи, політичного процесу; суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичних дій і надає їм відповідного значення.

Політична культура охоплює такі аспекти:

- знання політики, фактів, зацікавленість ними;
- оцінювання певних політичних явищ, оцінні судження щодо того, як має здійснюватися влада;
- емоційна сторона політичних позицій (наприклад, патріотизм, любов до батьківщини);
- визнання у певному суспільстві зразків політичної поведінки, що визначають, як можна і як слід діяти [17, с. 29-31].

У житті суспільства політична культура виконує кілька важливих функцій.

- Пізнавальну. Політична культура озброює людей знаннями, необхідними для діяльності у будь-якій, але переважно в політичній сфері. Це дає змогу людині (особистості, громадянину) самовдосконалюватися, саморозвиватися, формувати активну громадянську позицію. Фактично ця функція є основоположною, значною мірою такою, що зумовлює реалізацію інших.

- Ідентифікаційну. Вона полягає у тлумаченні потреб людини з огляду на її групову (соціальну, етнічну, конфесійну) належність та відповідну участь в обстоюванні інтересів цієї спільноти.

- Орієнтаційну. Характеризує прагнення людини до змістовного відображення політичних подій і явищ при реалізації прав і свобод у конкретній соціальній, політичній системі.

- Виховну. Сприяючи інтелектуальному розвитку людини, політична культура формує стійкий інтерес і зацікавленість у суспільно корисній, суспільно-політичній роботі. Такий інтерес є найактивнішим з будником підвищення політичної активності людини.

- Регулюючу. Вона проявляється у прямому чи опосередкованому впливі на поведінку людини, організації, оцінюванні існуючих суб'єктів політики, політичного процесу і прийнятті певних рішень.

- Комунікативну. Завдяки політичній культурі напрацьовані у суспільстві досвід, традиції передаються від покоління до покоління.

- Інтегруючу. Політична культура за будь-яких обставин і умов є базисною основою суспільства, його політичної системи, сприяє консолідації громадян, політичних сил, створюючи у такий спосіб засади для підтримки існуючого політичного режиму, системи влади.

- Соціалізацій. Політична культура сприяє відповідному засвоєнню норм – регуляторів суспільно-політичного життя. Йдеться про правові, соціальні та психічні норми політичної поведінки, системи цінностей політичної культури, властиві конкретному суспільству.

Складний і неоднозначний взаємозв'язок політики і культури. Політика може деформувати культуру, негативно впливати на її розвиток, як це було, зокрема, у колишніх країнах соціалістичного табору. Тоді диктат політики над культурою мав надто велике значення [9, с. 65].

Принципового значення набула проблема особливостей формування політичної культури громадян з урахуванням специфіки їх ментальності. Слід враховувати, що ментальність українців має кілька системоутворюючих ознак:

- українцям властива інтровертність у сприйнятті всього, що їх оточує, тобто відповідна зосередженість на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

- для українців характерна кордоцентричність, яка проявляється в сентименталізмі, емпатії, яскраво вираженій любові до природи, культуро-творчості і естетизмі життя;
- поряд із переліченими особливостями українцям притаманні анархічний індивідуалізм, перевага чуттєвого над волею та інтелектом.

Характерною особливістю сучасної політичної свідомості громадян України, особливо молодих, є поліцентризм їх політичних орієнтацій. Науковці виокремлюють чотири основних типи політичної свідомості: традиціоналістичну, соціал-демократичну, національно-демократичну і національно-радикальну. Заданими соціологічних опитувань, найпоширенішим серед дорослих громадян, молоді є націонал-демократичний тип політичної свідомості. При цьому слід зазначити, що новизна, суперечливий характер розвитку процесів, які відбуваються зараз в Україні, непослідовність і нерішучість у реформуванні суспільства тих, хто стоїть при владі, зумовили появу не тільки позитивних явищ – розкріпачення масової свідомості, розхитування традиційних тоталітарних структур, політичних установ, а й негативних [18, с. 154-160].

Можна констатувати, що загалом нинішній рівень політичної свідомості українства ще досить низький, що негативно позначається й на його політичній активності. І це не може не турбувати.

Отже, формування політичної культури молоді, набуття нею політичних знань і навичок політичної поведінки є важливою умовою функціонування політики, насамперед держави, в інтересах суспільства.

Література:

1. Андропова І. В. Культура вітчизняної історіографії гендерного аспекту політичної культури / І. В. Андропова // Вісник книжкової палати: Науково-практичний журнал. – Київ, – 2006. – С. 47-49.
2. Андропова І. В. Тенденції розвитку зарубіжної історіографії політичної культури / І. В. Андропова // Вісник книжкової палати: Науково-практичний журнал. – Київ, 2004. – № 3. – С. 96-105.
3. Білик М. Особливості формування політичної культури сучасної молоді / М. Білик // Соціальна психологія: Український науковий журнал. – Київ, 2004. – № 4. – С. 96-105.
4. Бебик В. М. Політологія глобального світу: проблеми теорії і практики / В. М. Бебик // Персонал. – 2005. – № 5. – С. 28-32.
5. Бебик В. М., Головатий М. Ф. "Політична культура сучасної молоді". – Київ, А. Л. Д. – 1996. – С. 112.
6. Вовканич С. Політична культура: націоналізм чи регіоналізм / С. Вовканич // Сучасність. – 2004. – № 6. – С. 105-115.

7. Головуха С. Теоретико методологічні засади вивчення феномену політичної культури / С. Головуха // Людина і політика. – Київ, 2003. – № 4. – С. 135-141.
8. Дмитренко М. Особливості сучасної політичної культури і проблема визначення / М. Дмитренко // Політичний менеджмент: Український науковий журнал. – Київ, 2005. – № 5. – С. 134-138.
9. Дембрицька Н. І. Когнітивні аспекти політичної свідомості нового покоління / Н. І. Дембрицька // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 87-99.
10. Корнаух А. В. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі: Політична культура / А. В. Корнаух // Людина і політика. – 2004. – № 5. – С. 134-140.
11. Лепіхова Л. Онтогенетичні соціально-психологічні властивості громадської та політичної культури / Л. Лепіхова // Педагогіка і психологія: Вісник Акад. пед. наук України. – Київ, 2003. – № 1. – С. 30-38.
12. Поліщук І. Концепція політичної культури: структурний аспект // Персонал. – 2005. – № 6. – С. 26-30.
13. Петрунько О. В. Особливості формування образу сучасного політика в учнівській молоді / О. В. Петрунько // Педагогіка і психологія: Вісник Акад. пед. наук України. – Київ, 2005. – № 1. – С. 97-102.
14. Порфірова О. Л. Органи державної виконавчої влади: Політична культура та імідж / О. Л. Порфірова // Трибуна: всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал товариства "Знання". – Київ, 2005. – № 11/12. – С. 34-36.
15. Поліщук В. В. Концепція політичної культури: структурний аспект / В. В. Поліщук // Персонал. – 2005. – № 6. – С. 94-123.
16. Стегній О. Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – Київ, 2005. – № 3. – С. 94-123.
17. Чальцева О. М. Прівняльний аналіз політичних культур: особливості, проблеми / О. М. Чальцева // Трибуна: Всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал. – Київ, 2004. – № 5-6. – С. 29-31.
18. Щербак М. Т. Соціально-класові характеристики політичної культури в Україні: досвід застосування соціального тесту. Типи політичної культури / М. Т. Щербак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – Київ, 2006. – № 3. – С. 153-161.